

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка**

**ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ**

Методичні вказівки до практичних занять

Суми – 2022

Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка
(протокол № 3 від 31 жовтня 2022 р.)

Рецензенти:

Горболіс Л. М., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Кумеда О. П., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Укладач – Рудь О. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Графіка й орфографія сучасної української літературної мови : Методичні вказівки до практичних занять / Укладач – Рудь О. М. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2022. 53 с.

Методичні вказівки «Графіка та орфографія сучасної української літературної мови» укладено відповідно до програми курсу «Сучасна українська літературна мова» філологічних факультетів педагогічних університетів.

Важливе завдання методичних вказівок полягає в тому, щоб допомогти студентам оволодіти орфографічними нормами української літературної мови з урахуванням нової редакції Українського правопису (2019 р.), ознайомити їх з тими науковими джерелами, до яких можна звертатися для постійного вдосконалення культури мови. Основна увага зосереджена на теоретичних питаннях української графіки та орфографічних правилах, викладених у сучасній редакції Українського правопису, що повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Розгляд теоретичного матеріалу супроводжується виконанням різноманітних тренувальних вправ та завдань, що допоможе студентам на практиці закріпити одержані знання.

Для студентів спеціальності «Українська мова і література» філологічних факультетів педагогічних університетів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
ТЕМА: Графіка української мови	7
ТЕМА: Українська орфографія як розділ мовознавства. Принципи українського правопису	11
ТЕМА: Правопис м'якого знака та апострофа в українській мові	22
ТЕМА: Правопис префіксів і суфіксів	26
ТЕМА: Правопис слів разом, із дефісом, окремо	34
ТЕМА: Правила вживання великої літери	40
ТЕМА: Основні правила правопису слів іншомовного походження	43
ТЕМА: Правопис прізвищ та географічних назв неукраїнського походження	46
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	52

ПЕРЕДМОВА

Глибоке наукове осмислення курсу сучасної української літературної мови тісно пов'язане з розвитком у студентів культури мовлення, навичок грамотно писати й говорити, правильно добирати мовно-виражальні засоби, з самостійним аналізом мовних фактів. Мовне виховання ставить своїм першорядним завданням усвідомлення значення рідної мови не лише як засобу спілкування, а й як найважливішого джерела формування інтелекту, духовно-емоційної сфери особистості через її органічний зв'язок з національними традиціями.

Методичні вказівки укладено відповідно до програми курсу «Сучасна українська літературна мова» філологічних факультетів педагогічних університетів. Метою навчальної дисципліни зокрема є систематизація і поглиблення знань з української мови, одержаних в школі; поповнення і закріплення орфографічних правил, навичок мовного аналізу; формування у студентів свідомого розуміння сучасних норм української літературної мови на широкій науковій основі та орієнтація їх на професійне застосування знань; удосконалення культури писемного мовлення студентів.

Важливе завдання методичних вказівок «Графіка та орфографія сучасної української літературної мови» полягає в тому, щоб допомогти студентам оволодіти орфографічними нормами української літературної мови з урахуванням нової редакції Українського правопису (2019 р.), ознайомити їх з тими науковими джерелами, до яких можна звертатися для постійного вдосконалення культури мови. Основна увага зосереджена на теоретичних питаннях української графіки та орфографічних правилах, викладених у сучасній редакції Українського правопису, що повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Розгляд теоретичного матеріалу супроводжується виконанням різноманітних тренувальних вправ та завдань, що допоможе студентам на практиці закріпити одержані знання.

Автор сподівається, що методичні вказівки сприятимуть ґрунтовнішій фаховій підготовці майбутніх учителів-філологів.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	Усього	у тому числі			
Лекції		Практичні	Консультації	Самост. робота	
РОЗДІЛ 1. ВСТУП					
ТЕМА 1.1. Загальні відомості про українську мову та її розвиток.	16	2	2		12
Разом за розділом 1	16	2	2		12
РОЗДІЛ 2.ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ					
ТЕМА 2.1. Фонетика як лінгвістична дисципліна.	16	2	2		12
ТЕМА 2.2. Загальна характеристика та класифікація звуків мови.	16	2	2		12
ТЕМА 2.3. Фонологія.	16	2	2		12
ТЕМА 2.4. Звукові і фонемні зміни у потоці мовлення.	20	4	4		12
ТЕМА 2.5. Чергування фонем і їх варіантів	22	4	4		14
ТЕМА 2.6. Фонетичне членування мовного потоку	16	2	2		12
Разом за розділом 2	106	16	16		74
РОЗДІЛ 3. ОРФОЕПІЯ					
ТЕМА 3.1. Орфоепія як розділ мовознавчої науки. Основні норми сучасної української літературної вимови. Правила вимови слів іншомовного походження.	14	1	1		12
ТЕМА 3.2. Особливості наголошування слів української мови	14	1	1		12
Разом за розділом 3	28	2	2	-	24
РАЗОМ ЗА СЕМЕСТР 1					
	150	20	20	-	110
РОЗДІЛ 4. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ					
ТЕМА 4.1. Графіка української мови.	8	1	1		6
ТЕМА 4.2. Українська орфографія як розділ мовознавства. Принципи українського правопису.	8	1	1		6
ТЕМА 4.3. Правопис м'якого знака та апострофа в українській мові.	9	1	1		7
ТЕМА 4.4. Правопис префіксів і суфіксів.	9	1	1		7
ТЕМА 4.5. Правопис слів разом, із дефісом, окремо.	10	1	2		7
ТЕМА 4.6. Правила вживання великої літери.	10	1	2		7
ТЕМА 4.7. Основні правила правопису слів іншомовного походження.	10	1	2		7

ТЕМА 4.8. Правопис прізвищ та географічних назв неукраїнського походження.	10	1	2		7
ТЕМА 4.9. Правила переносу слів з рядка в рядок.	6	-	-		6
Разом за розділом 4	80	8	12	-	60
РОЗДІЛ 5. ЛЕКСИКОЛОГІЯ					
ТЕМА 5.1. Предмет і завдання лексикології як розділу мовознавства. Слово як основна одиниця лексичної системи. Основні типи лексичних значень слова.	11	2	2		7
ТЕМА 5.2. Омоніми. Пароніми.	8	1	1		6
ТЕМА 5.3. Синоніми.	8	1	1		6
ТЕМА 5.4. Явище антонімії в українській мові.	9	1	2		6
ТЕМА 5.5. Лексика української мови з погляду походження.	11	2	2		7
ТЕМА 5.6. Лексика української мови з погляду сфер уживання.	9	1	1		7
ТЕМА 5.7. Активна і пасивна лексика сучасної української літературної мови.	9	1	1		7
ТЕМА 5.8. Стилiстична диференціяція лексики.	7	1	-		6
Разом за розділом 5	72	10	10	-	52
РОЗДІЛ 6. ФРАЗЕОЛОГІЯ					
ТЕМА 6.1. Предмет і завдання фразеології як лінгвістичної дисципліни.	9	1	1		7
ТЕМА 6.2. Багатозначність, синонімія та антонімія серед фразеологізмів.	9	1	1		7
Разом за розділом 6	18	2	2	-	14
РОЗДІЛ 7. ЛЕКСИКОГРАФІЯ					
ТЕМА 7.1. Лексикографія як науково-прикладний розділ мовознавства.	10	-	-	2	8
Разом за розділом 5	10	-	-	2	8
РАЗОМ ЗА СЕМЕСТР 2	180	20	24	2	134
УСЬОГО ГОДИН	330	40	44	2	244

ТЕМА: ГРАФІКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Історія графіки української мови.
2. Поняття графеми. Особливості української графіки.
3. Український алфавіт, його писана й друкована форми. Небуквені знаки в українському письмі.
4. Співвідношення між буквами українського алфавіту і фонемами української літературної мови.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Запишіть слова в алфавітному порядку. Значення незрозумілих слів з'ясуйте за словником іншомовних слів.

Візаві, комп'ютер, алібі, інтелект, енклітика, смартфон, патронім, пейоративний, параномазія, кінема, дебют, ноутбук, аудиторія, кагора, шлейф, бакалавр, дистриб'ютор, дублет, евфемізми, колоквіалізми.

Завдання 2. Випишіть із тексту слова у три колонки: 1) звуків менше, ніж букв; 2) звуків більше, ніж літер; 3) звуків і букв однакова кількість. Поясніть, які звуки позначає кожна літера в цих словах і як кожний звук зображений графічно.

Поезіє! супутнице моя!

Ти – теплий, животворний промінь сонця.

Ти – тихий місяць, що в тюрмі сія

З закуреного, темного віконця.

Як попадався я в буденний бруд,

Робила ти одно з великих чуд:

Ховала все під фантастичним флером,

Як під сріблястим, місячним етером.

В важкі хвилини скорбі та недуг

Я тихо йшов, куди гляділи очі,

І слухав, як шумить діброва-луг,

*А синє море піною клекоче.
Дивився я на низку диких гір,
Що їх боки обріс кудлатий бір;
На скелях, зверху, тріпотіли хмари...
Ах, душу переймали ніжні чари!*

А. Кримський

Завдання 3. Назвіть звукове значення виділених літер. Слова з різною кількістю літер і звуків запишіть фонетичною транскрипцією.

Юнга, в'юн, люди, ялина, моя, м'ята, єдиний, твоє, в'ється, їжакуватий, з'їздити, свої, книжки, поріж, розпитати, безпечний, сиджу, джура, дзеркало, подзвін, гречність, дзига, фейлетон, щока, плащ, сичати, кручі, піддашшя, юний, заміський.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Однією із найбільш ранніх форм писемності було **пiктографiчне** (від лат. *pictus* – намальований і *grapho* – пишу) письмо, яке передає лише приблизний зміст повідомлення через малюнок, схеми, умовні знаки тощо, зовсім не відтворюючи звучання мови. У піктограмах не позначаються окремі слова, як у реченні, хоча кожен найдрібніший малюнок за змістом такий же викінчений, як і сучасне речення [12].

Ідеографічне (від гр. *idea* – поняття, *grapho* – пишу) письмо передавало знаками також і абстрактні поняття, тобто ті поняття, що не сприймаються зором і тому не можуть конкретно відобразитися в малюнку. Ідеографічне письмо передає не просто думку, а все речення – слово за словом.

Із малюнкових ідеограм поступово складалися **ієрогліфи**, тобто значки, частина яких лише віддалено нагадувала обриси конкретних малюнків, а інші вже втратили схожість з первісним малюнком зовсім [12].

Дивовижний винахід людства, який є основою сучасної писемності, – це алфавіт. Перехід до звуко-буквеного письма можна уявити як проникнення людини в атом мови. Слова, складені із звуків і зображені па письмі за

допомогою літер, стали зоровим образом, зоровим знаком культурного розвитку кожного народу [12].

Слово **графіка** (від грец. graphikos – накреслений, писемний) в українській мові вживається у кількох значеннях:

1) вид образотворчого мистецтва;

2) сукупність умовних знаків, за допомогою яких звукова мова передається на письмі (букви, апостроф, знаки наголосу, параграф, лапки, розділові знаки, дефіс тощо);

3) розділ науки про мову, в якому вивчаються ці умовні знаки, а також система співвідношень між буквами і звуками.

Базовою одиницею системи письма (графіки) є **графема** – мінімальний знак, використовуваний у писемному мовленні для вираження відношення між фонемою і літерою.

Особливості української графіки:

- переважно більшість літер позначає звук, і до того ж один;

- літера **Ь** звука (фонеми) не позначає, а передає м'якість попереднього приголосного;

- літери **Ї** та **Щ** завжди позначають по дві фонеми: /йі/, /шч/;

- одна фонема може передаватися двома літерами: /дж/, /дз/;

- літери **Я, Ю, Є** позначають то одну, то дві фонеми.

Букви, які служать для позначення на письмі звуків, становлять основу графічної системи. Вони виконують **дві функції**:

1) перцептивну, тобто букви є об'єктом сприймання, ми їх читаємо і пишемо;

2) сигніфікативну, тобто букви мають здатність розрізняти значимі елементи мови – морфеми, слова та ін.

В основі українського письма лежить **алфавіт**, або абетка, азбука, тобто розташовані в певному порядку графічні знаки літери, якими користуються на письмі.

Сучасний український алфавіт — це видозмінена давня слов'янська азбука, яка називалася кирилицею. Інші ж слов'яни (поляки, чехи, словаки) використовують латиницю.

У сучасному українському алфавіті 33 букви. Всі вони, крім Ї, бувають великі і малі.

В алфавіті порядок букв не має прямого відношення до письма, цей порядок традиційний і з самого початку — умовний. Кожна буква алфавіту розглядається як окрема, не залежна від інших букв одиниця.

До **нелітерних графічних засобів** писемної мови належать: апостроф, знак наголосу, дефіс, розділові знаки, знаки параграфів тощо.

Співвідношення між буквами українського алфавіту і голосними фонемами української літературної мови

Букви	Фонemi	Випадки співвідношення	Приклади
а, о, у	/a/, /o/, /y/	– на початку слова – після твердого приголосного – після голосних – після м'якого приголосного	<i>абетка, обід, увага; золото, туман; вуаль, біологія, аул; льон, сьогодні</i>
е	/e/	– на початку слова у частках, вигуках та словах іншомовного походження – після твердих приголосних у середині й кінці слова – після голосних /a/, /o/, /y/	<i>еге, еліпс, ескіз, естрада, ешелон; месник, леміш, декадент, поле; маестро, поет</i>
и	/и/, /и ^е /, /е ^и /	– у позиції після твердого приголосного	<i>диво, писати, пливеш</i>
і	/i/	– у будь-якій позиції	<i>індик, ніч, осінній</i>
я, ю, є	/a/, /y/, /e/ /Ja/, /Ju/, /Je/	– після м'яких приголосних передаються фонemi – на початку слова, після голосних і твердих приголосних та зрідка в словах іншомовного походження – після м'яких приголосних	<i>тягач, нюх, синє; яма, юшка, єднання, Марія, знають, в'є, Нью-Йорк</i>
ї	/Ji/	завжди	<i>їхати, роз'їзд, її</i>

Для позначення приголосних фонем український алфавіт має 22 букви. Букви **б, п, в, ф, м, к, х, й, ж, ч, ш** передають по одній фонемі, решта – по дві.

Співвідносні тверді й м'які або пом'якшені приголосні фонemi позначаються однаковими буквами (*носити, ніс, тінь, гора, гірка, ніч, ночі*).

Буквою **щ** передається сполучення фонem **/ш/** і **/ч/** (*щавель, дощ, щедрий*).

Дзвінкі афrikати **/дж/** і **/дз/** передаються сполученням двох букв **д+ж, д+з** (*джміль, раджу, дзвонити, дзенькіт*).

Довгі приголосні, в яких реалізуються по дві однакові фонemi, передаються двома однаковими буквами (*життя, знання, бадилля, підборіддя*).

Парні дзвінкі і глухі приголосні фонemi позначаються різними буквами **/б/** – **/п/**, **/г/** – **/х/**, **/г/** – **/к/**, **/д/** – **/т/**, **/з/** – **/с/**, **/ж/** – **/ш/**, **/дж/** – **/ч/**, **/дз/** – **/ц/**.

Глуха фонема **/ф/** співвідносної дзвінкої не має.

ТЕМА: УКРАЇНСЬКА ОРФОГРАФІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА. ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISY

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Стислі відомості з історії української орфографії. Український правопис: історія та особливості нової редакції (2019 р.).
2. Поняття про орфограму та орфографічне правило.
3. Принципи українського правопису. Фонетичний, морфологічний, традиційний (історичний), смисловий (диференціюючий) принципи правопису.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Поясніть, які принципи правопису ілюструють подані слова.

Багатий, бій, бджола, блищали, боягузтво, весна, віддали, гайвороння, гиря, додому, доньчин, жевріти, життя, жолудь, заздрісний, зіллям, качати, кінчик, красування, кращі, леміш, лиман, Маланці, масний, минуться, мірошник, надії, насіння, обличчя, ожили, останній, півнеба, пісний, пливли, повітря, пречистий, прийдешній, приносив, проте, радість, ранніми, рідко, розпитати, серце, синенький, сказав, сказали, сміється, соняшник, стрічалась, сузір'я,

тепер, тривога, торф'яний, удень, удвох, укупі, хто,

Завдання 2. Складіть із наведеними словами речення і поясніть, у яких випадках виступають диференціюючі написання.

За те – зате; Захід – захід; Схід – схід; Земля – земля; Вовк – вовк, компанія – кампанія; напам'ять – на пам'ять; звечора – з вечора; вгору – в гору; по-новому – по новому.

Завдання 3. Зробіть орфографічний розбір виділених слів за такою схемою:

Слово	Орфограма	Принципи правопису	Пояснення
Життя	Подовж. пригол. –тг-	Фонет.	Подовж. пригол. між гол.
Скоритися	Преф. с-	Фонет.	Перед глух. пригол.
Осінні	Подовж. пригол. –нн-	Морфол.	Збіг кінцевого пригол. кореня і суфікса.

*1. Михайло Коцюбинський **напоєний** соками **багатющої** землі **своєї** – і через це він став **безсмертним**, великі світочі людства давно вже **розступились**, щоб дати місце і йому – в **шерензі** борців, мислителів і шукачів правди. Правди шукав він **покривдженням**; права на **щастя пригноблених** він домагався; **життя** свого не шкодував... (П. Тичина).*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Орфографія (від гр. orthos – правильний і grapho – пишу) – це розділ мовознавства про мову в її писемній формі, який вивчає написання і встановлює їх однотипність. Це система загальноприйнятих правил про способи передачі мови в писемній формі і одночасно система однотипних написань, що склалися історично. Цю систему приймає і нею користується суспільство.

Український правопис веде свій початок від глибокої давнини. Очевидно, ці джерела йдуть ще десь з IX ст. від Різдва Христового, а можливо, й давніше, бо в IX ст., коли з'явився переклад Євангелії та Псалтиря з грецької мови на руську, східнослов'янське письмо повинно було вже бути добре розвиненим [12].

І. Ющук [12] виділяє **чотири етапи в історії українського правопису**. Опис пропонуваніх етапів подаємо за підручником: Ющук І. П. Українська мова.

Київ : Либідь, 2003. 640 с.

Перший етап (XI–XVI ст.) – «це був не український, а слов'янський правопис, започаткований творцями слов'янської азбуки. У період від XIV до XVI ст. у богослужбових та частково й у світських текстах панував правопис, розроблений тирновським (болгарським) патріархом Євтимієм. В Україні вплив цього правопису відчувався з кінця XIV ст. і тривав до 20-х рр. XVII ст.

Відсутність досконалого сталого правопису особливо відчувалася в Україні з другої половини XVI ст., коли тут широко постають більш організовані школи, починають працювати друкарні. Поступово почав витворюватися новий правопис, більш пристосований до живої української мови» [12].

Другий етап (1619 р. – кінець XVIII ст.) в історії українського правопису пов'язаний з виходом 1619 р. праці *М. Смотрицького* «Граматики Славенския правильное Синтагма». Орфографія старослов'янської мови (староукраїнської писемності) вже більш пристосовується до української фонетики: було розмежовано значення букв *г* і *ґ*, запроваджено буквосполучення *дж* і *дз* для позначення відповідних українських звуків, узаконено вживання букви *й*. Правопис Смотрицького тримався в Україні аж до XIX ст.

У березні 1708 року з наказу царя Петра замінено стародавню кирилицю на нову *гражданку*, а кирилицю дозволено вживати тільки для церковних видань. Гражданка вже не знала потрібних для української вимови букв, як *ѣ*, не знала й тих надрядкових значків, яких вживала кирилиця, й які служили в Україні для наближення літературної мови до вимови живої. Українське письмо було силою поєднано з російським письмом [12].

Вихід у світ у 1798 р. «Енеїди» *І. Котляревського* знову поставив на порядок денний і питання нового правопису, оскільки жива мова нарешті остаточно стала мовою літературною. Але *І. Котляревський* писав старим правописом, захмареним гражданкою. Етимологічний характер того правопису був невідповідним до нової української літературної мови. І тоді постало питання про необхідність започаткування фонетичного правопису.

Третій етап (XIX ст.) – намагання знайти оптимальний варіанти правопису сучасної української мови. Батьком нового правопису став *О. Павловський*, автор першої в XIX ст. української граматики, що вийшла друком у 1818 р. Він перший почав передавати той звук, що походить з давніх **о**, **е**, **і**, через **і** (*стіль, тобі, тінь*) [12].

Проте деякі вчені продовжували відстоювати етимологічний правопис. Зокрема, великий знавець мови *М. Максимович*, не бажаючи поривати зі старим правописом, але разом з тим прагнучи наблизити його до живої вимови, створює свою правописну систему, зокрема: над давніми **е** та **о**, що перейшли на **і**, ставив дашка [12].

В історії розвитку українського правопису незабутню роль відіграла «*Русалка Днѣстровая*» – збірник 1837 р., випущений у Будапешті; редакторами «Русалки» була «Руська трійця» – отці Шашкевич, Головацький і Вагилевич. Автори збірника першими вжили вповні того правопису, який де в чому панує в українській писемності й тепер:

- остаточно викинули непотрібний нам **ѣ**, що вже з найдавнішого часу втратив у нас своє звукове значення;
- замість **ѣ** почали вживати **и**;
- давні **е** та **о** передавали через **і**: *віз, сокіл, стіл*;
- перші запровадили до гражданки **і** вживали послідовно давнє церковне **ѣ**: *моє, маєш, волосє*;
- вперше вжили **ѣо, ѣо**: *ройом, зьобали, всьо, кухльом* [12].

Одним з популяризаторів цього нового правопису був **П. Куліш**. Хоча й існує щодо правопису назва «кулішівка», але Куліш не вніс до правопису нічого нового. Він тільки зібрав і широко спопуляризував у своїх численних виданнях усе те найкраще з правопису, що вже було до нього.

Драгоманівку виробили в 70-х рр. XIX ст. в Києві група українських діячів культури під керівництвом мовознавця П. Житецького, до якої входив і М. Драгоманов. Він у своїх женеvських виданнях пропонує такі нововведення: вводить літеру **і** (*іама*); пом'якшення приголосних позначає через **ь** (*земльа*);

замість **й** писав **і** (*каїдани*); замість апострофа теж вживає **і** (*міасо*); замість **ш** користується **шч** так, як це було й раніше (*шчо*) [12].

1886 р. вийшов відомий «Малорусско-німецкий словарь» *Є. Желехівського*, в якому знаходимо вже вповні складений той фонетичний правопис, що його шкільна влада в 1893 р. запровадила по школах Галичини. Новиною цього правопису, названого «желехівкою», було послідовне вживання **ї** не тільки на початку складу замість **йї**, але й після приголосних на місті давніх **ђ** та **є**: *сніг, тіло, діло — діл* й т. п. [12].

У 1908–1909 роках вийшов з друку відомий «Словарь української мови» Б. Грінченка, правопис якого був прийнятий по всіх українських редакціях. Хоча його й називають «грінченківкою», але цей правопис був наслідком збірної праці письменників і науковців усього XIX ст. [12].

Четвертий етап (XX ст. – наш час) – унормування українського правопису відбувався й відбувається із залученням державних чинників.

За дорученням першого міністра освіти Центральної Ради І. Стешенка в 1917 році роботу над короткими правилами українського правопису та відповідною граматикую для середніх шкіл розпочинає проф. Київського університету *І. Огієнко*. Весною 1919 року була скликана Правописна комісія з найвидатніших українських учених і педагогів, на розгляд якої було подано складені І. Огієнком «Правила українського правописання». Це вже була перша наукова система нашого правопису. Після ґрунтовного опрацювання цю першу правописну систему комісія ухвалила з невеликими змінами.

Пізніше, 20 лютого 1920 року, Всеукраїнська Академія наук знову переглянула ці «Правила» й ухвалила їх до загального вжитку з невеликими доповненнями. Так постав перший правописний кодекс в Україні, так званий **академічний правопис**, затверджений Народним комісаріатом освіти в 1921 р. для вжитку в Україні. Ці правила стали основою для складання всіх наступних правописів.

У 1925 р. уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 р. за наслідками

роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проєкт всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 р. цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР М. Скрипник. Але за кілька років після згорання політики українізації та самогубства Миколи Скрипника за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як «націоналістичних» [12].

У 1933 р. Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 30-х років ХХ ст., 1946, 1960 рр.) діяв до 1989 р. З алфавіту було свавільно вилучено букву *г*, що вплинуло на функціонування її графічної та фонетичної систем. Репресований «харківський» правопис із деякими змінами й доповненнями був чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 р. затверджено і 1990 р. опубліковано нову редакцію Українського правопису, у якій поновлено букву *г*, уточнено й доповнено окремі правописні норми. У 2015 – 2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису, до якої ввійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів України, розробила проєкт нової редакції Українського правопису. Після громадського обговорення його схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.).

Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя.

Особливості нової редакції (2019 р.):

§ 2. Уживання *І, И* на початку слова

- Деякі слова мають **варіанти** з голосним **и**: *ірій* і *ирій*, *ірод* і *ирод* (‘дуже жорстока людина’).

- И** пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслова *икати* (‘вимовляти **и** замість **і**’) та похідного від нього іменника *икання*.

§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *день* – *денний*, *закон* – *законний*; *баштанник*, *годинник*, *письменник*, *священник* (*було* – *священик*).

Правопис суфіксів. Іменникові суфікси

§ 32 -К-, -ИЦ-(Я), -ИН-(Я), -ЕС-

4. За допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі.

- Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка*, *дизайнерка*, *директорка*, *редакторка*, *співачка*, *студентка* та ін.

- Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстальниця*, *набірниця*, *порадниця* та **-ень**: *учениця*.

- Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчиня*, *плавчиня*, *продавчиня*, на приголосний: *майстриня*, *філологиня*; *бойкиня*, *лемкиня*.

- Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса*, *патронеса*, *поетеса*.

Правопис слів разом, із дефісом, окремо

§ 35, п. 4. Разом пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них: *Святвечір*, *адмінресурс*, *багатвечір*, *бухоблік*, *виконроб*, *власкор*, *соцстрах*, *спортмайданчик*; *комбатівський*, *профспілковий*, *соцстрахівський*.

3) слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (дуже високий або слабкий, швидкий і т.ін.) вияв чого-небудь: **архі-**, **архи-**, **бліц-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **максі-**, **міді-**, **мікро-**, **міні-**, **мульти-**, **нано-**,

полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-: *архіскладний, архішахр́ай, бліцнові́ни, гіперма́ркет, екстракла́с, макроеконо́міка, максіо́дяг, мідіо́дяг, мікрохві́лі, мініді́ск, преміумклас, суперма́ркет, топме́неджер, топмоде́ль;*

4) слова з першим іншомовним компонентом **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-:** *антиві́рус, віцепрем'є́р, віцеконсу́л, ексчемпіо́нка, контрадміра́л, лейбгвардіє́ць, лейбмедик, оборофіце́р, штабскапіта́н.*

§ 36. Складні іменники

1. Разом пишемо:

б) складні іменники з першою частиною **напів-, полу-:** *на́півавтома́т, на́півімла́; полу́кіпок, полу́мисок.*

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням ‘половина’ з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів а́ркуша, пів ві́дрá, пів годі́ни, пів лі́тра, пів о́строва; пів я́блука, пів ящи́ка, пів ями; пів Євро́пи, пів Ки́єва.*

Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення ‘половини’, то їх пишемо разом: *півáркуш, півде́нь, півза́хист, півко́ло, півку́ля, півлі́тра, півмі́сяць, піво́берт, півова́л.*

Уживання великої букви (літери)

§ 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

7. Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (*тві́тер, гу́гл*);

- назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*мережа «Фейсбук», енциклопедія «Вікіпедія»*);

- назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО ввела санкції проти Яндексa*).

§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів

Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобі́лі «Ніса́н», «Вольво́», «Фольксваге́н», літа́к «Бо́їнг 777», тра́ктор «Слобожа́нець».*

Автомобі́лі марки «Жи́гулі» виробля́лися з 1970 по 2014 рік.

Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: «нісан», «вольво», «фольксваген» (автомобілі), «слобожанець» (трактор).

Він приїхав на старих обшарпаних «жигулях».

Уваги до правопису відмінкових форм

§ 95. Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *галузі, герані, гідності, крові, любові, незалежності, ночі, осені, осі, подорожі, приязні, річі, солі, сталі, суміші, тіні, хоробрості.*

Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідності, незалежності, радості, смерті, честі, хоробрості; крові, любові, осені, соли, Руси, Білоруси.*

Правопис слів іншомовного походження

§ 122. Звуки [g], [h]

2. Буквою **г** передаємо звук **[g]** у давнозапозичених загальних назвах, таких як *танок, татунок, твалт, грати, ґрунт* і под. та в похідних від них: *танковий, ґратчастий, ґрунтовний* і т. ін.

3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука **[g]** двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою **г** і шляхом імітації іншомовного **[g]** – буквою **г** (*Вергілій – Вергілій, Гарсія – Гарсія, Гегель – Гетель, Георг – Георг, Гете – Гете, Гуллівер – Гуллівер* і т. ін.).

§ 123. Буквосполучення th у словах грецького походження

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антологія, аптека, бібліотека, театр, теорія, ортопедія, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор.*

У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анафема́ і анате́ма, ефі́р і ете́р, кафед́ра і кате́дра, логари́фм і логари́тм, мі́ф, мі́фологі́я і мі́т, мі́тологі́я, Афíни і Ате́ни, Бори́сфен і Бори́стен, Демосфе́н і Демосте́н, Марфа́ і Марта́* та ін.

§ 126. Звук [j]. Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є, ї, ю, я**:

- *проєкт, проєкція, ін'єкція, суб'єкт, траєкторія* (лат. корінь -ject-),
- *фоє, Савоя, Гоя, Феєрбах, Рамбує, Соєр, Хаям, буєр, конвеєр, плеєр, флаєр, круїз, плеяда, секвоя, фаянс, феєрверк, Ісая, Йоганн, Хеєрдал, Юнона.*

§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтворюємо українською буквою **к**: *Дікенс, Текерей, Дікінсон, Джексон, Букінгем, Брюкнер, Брокес, Ламарк, Шерлок.*

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас, Мс** поєднується з основою, що починається на [k], в тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: *Маккартні, Маккензі, Маккенна, Маккінлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккартизм* і т. ін.

Голосні звуки і букви на позначення голосних

§131. Буквосполучення [au], [ou]

Буквосполучення **ау, оу** на позначення звукосполучень [au], [ou] передаємо через **ау, оу**: *аутсайдер, гауптвахта, майзер; Каунас, Краузе, Пауль.*

У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **ау** звичайно передається через **ав**: *автентичний, автобіографія, автомобіль, автохтон, лавра, Аврора, Мавританія, Павло.*

У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **ау** шляхом транслітерації як **ау**, допускаються орфографічні варіанти: *аудієнція* і *авдієнція, аудиторія* і *авдиторія, лауреат* і *лавреат, пауза* і *павза, фауна* і *фавна.*

§ 144. Слов'янські прізвища та імена

Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями

11. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так:

- **-ый** через **-ий** (*Бєлий*);

- **-ий** після твердого приголосного – через **-ий** (*Острівський*), після м'якого приголосного – через **-ій** (*Крайній*);
- **-ая, -яя** – через **-а, -я** (*Бела, Острівська, Крайня*).

Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донський, Крутий, Луговський, Полевій, Соловйов-Седій, Босий, Трубецький*, але *Толстой* (*Толста*).

Орфографія кожної мови ґрунтується на певних принципах, що зумовлюються фонетичною і граматичною структурою мови та відбивають конкретні історичні шляхи формування й розвитку її правописної системи.

В основу орфографії сучасної української літературної мови покладено такі **принципи**: фонетичний, морфологічний, історичний та диференціюючий.

Основою **фонетичного принципу** орфографії як його вихідна одиниця є звук. Букви в словах, передані на письмі за цим принципом, виступають з тим звуковим значенням, що закріплене за ними в даному алфавіті. Отже, слова за фонетичним принципом у писемній мові передаються відповідно до їх літературної вимови: *нога, гарно, тут*.

За фонетичним принципом позначаються:

- 1) спрощення в групах приголосних: *пізно, тижневий, чесний*;
- 2) зміна приголосних **г, к, х** в іменниках і прикметниках перед суфіксами **-ств(о), -ськ(ий)**: *убогий – убозтво; свояк – свояцтво*;
- 3) написання **о** та **е** після шиплячих: *жолудь, чотири, вчора*;
- 4) написання **а** відповідно до вимови в словах перед постійно наголошеним складом з **а**: *багатий, багач, гаразд*;
- 5) написання букви **у** на місці давніх **о, е, ъ** у словах *будяк, мачуха, парубок*.

Морфологічний принцип української орфографії полягає в тому, що він зберігає однакове написання тих самих значущих частин слова, або морфем, незалежно від їх позиції та реального звучання в різних формах того самого слова чи групі споріднених слів: *легенько – легко*. Основною вихідною одиницею, на якій ґрунтується морфологічний принцип, є морфема.

На основі морфологічного принципу ґрунтуються більшість правил українських написань суфіксів, префіксів, закінчень, чергувань у коренях слів, суфіксах і префіксах:

- 1) передача ненаголошених **е, и, о** у коренях слів: *весло – весла, життя – жити*;
- 2) збереження буквеного позначення фонемі в позиції дзвінкий перед глухим і навпаки: *вогкий, просьба, боротьба*;
- 3) збереження фонетичної передачі прийменника **з** перед глухим приголосним наступного слова: *з тобою, з хати, з шелестом*;
- 4) розрізнення префіксів **пре-, при-: прекрасний, прилюдний, прибути**;
- 5) збереження фонем кореневої морфеми й закінчення в дієслівних формах на **–ся, –ться: снишся, збирається**.

Історичний, або традиційний, принцип орфографії полягає в тому, що слова передаються на письмі за традицією, як вони писалися раніше, хоч у сучасній мові таке написання ні вимовою, ні граматичною структурою слова не зумовлюється. Цей принцип вступає в дію тоді, коли встановлення фонемі в сильній позиції виявляється неможливим: *їхати, пір'їна, щока, вищий, яр, Юра, Єва, рябий, любити*.

Диференціюючі, або смислові, написання залежать від значення слова і сполучення слів. Вони орфографічно регулюють розрізнення смислу тих слів і словосполучень, що не розрізняються фонетично. При диференціюючому написанні букви асоціюються безпосередньо із смислом слова, а не із звуками чи фонемами: *компанія – кампанія; явір (дерево) – Явір (прізвище), велика ведмедия (тварина) – Велика Ведмедия (сузір'я)*.

ТЕМА: ПРАВОПИС М'ЯКОГО ЗНАКА ТА АПОСТРОФА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Позначення м'якості приголосних на письмі.
2. Правила вживання м'якого знака в українській мові.
3. Основні випадки, коли м'який знак не пишеться в українських словах.
4. Правила написання апострофа в українській мові.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Від поданих іменників утворіть форми давального відмінка. Запишіть новоутворені слова. Поясніть орфограми.

Балка, бджілка, веселка, вишиванка, галка, галька, гуска, долонька, донька, доріжка, зіронька, книжечка, кулька, ліщинонька, лялька, монголка, ніченька, нянька, подружка, поразка, серветка, смужечка, сопілка, стежка, шпилька.

Завдання 2. Поставити, де потрібно апостроф чи м'який знак. Поясніть орфограми.

Авен/ю, ад/ютант, Ал/таїр, арф/ярка, ател/є, барел/єф, без/ядерний, без/язикий, близ/кість, брин/чати, вар/яг, в/язень, Григор/єв, дит/ясла, дон/чин, ескадріл/я, Євген/єва, Женева/єва, Жул/єн, з/єднати, Ігнат/єв, ін/єкція, інтерв'ю, кав/ярня, кан/йон, комп'ютер, краков/як, кур/єр, к'ювет, Лавуаз/є, Лук/янець, мавп/ячий, марсел/єза, матір/ю, медал/йон, медв'яний, мен/шість, миш/як, міл/йон, Мол/єр, морк/вяний, мул/яж, Н'ютон, павіл/йон, пан/європейський, п/єдестал, П/ємонт, п/єса, під/їсти, порт/єра, Пхен/ян, рант/є, рибал/ство, Рів/єра, розв'язання, сопіл/ці, Стеф/юк, суб/єктивний, Суец/, Тол/ятті, трел/яж, Уман/щина, Хар/ківщина, хар/ків/янин, Х'юстон, черв/як, чотирьох/ярусний.

Завдання 3. Доберіть й запишіть до поданих слів такі споріднені, в яких вживався б апостроф. Поясніть орфограми.

Гора, двір, дерево, єднати, їздити, камінь, соловей, солома, трава, хлопець, язик, явитися.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

В українській мові м'якість приголосних на письмі позначають: буквою **Ь** (м'який знак): *січень, льодовий*; буквами **є, ю, я**, коли вони стоять після м'якого приголосного: *синє, люди, пісня*; буквою **і**: *ліс, сірий*. Правила вживання м'якого знака в українській мові опрацюйте за новою редакцією Українського правопису (2019 р.) та зверніть увагу на нижче подані правила.

Пишемо м'який знак (Ь):

1) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, дядько, молотьба, ганьба*;

2) після **д, т, з, с, дз, ц, л, н і р** у середині слова перед **о**: *дьоготь, тьохкати, сьомий, дзьоб, цього, льон, синього, ларьок, трьох, царьок*;

3) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Гальченко, Гуцульщина, їдальня, кільце, ковальський, сільський, спільник*.

Примітка. Не пишемо **Ь** після **л** у буквосполученнях **-лц-, -лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *балка – балці, галка – галці, галчення, Наталка – Наталці, Наталчин, рибалка – рибалці, рибалчин*, але: *гулька – гульці, кулька – кульці*.

4) у словах, що закінчуються на:

а) **-зьк-, -ськ-, -цьк-; -зькість, -ськість, -цькість**: *близький, вузький, волинський, людськість; військо; по-французьки; по-українському*.

Примітка. М'який знак (Ь) не пишемо у словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порський, різкий* і в похідних від них утвореннях *боязкість, в'язкість, баско, різко* та ін.;

б) **-еньк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**: *рученька, батенько; голівонька, соколونько; гарненький, малесенький; свіжісінький*;

5) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни на **-я**: *гривень, друкарень, їдалень, пісень, стаєнь; крамниць, матриць, робітниць* та середнього роду другої відміни на **-нн(-я), -ц(-е)**: *бажань, знань, кілець, місць, сердець і серць*, але: *бур, зір, Мотр* (після **р**);

6) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, будять, косить, косять; будь, будьте, будьмо; лізь, лізьте, лізьмо; кинь, киньте, киньмо*.

Не пишемо м'який знак (Ь):

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вір, вірте, гіркий, кобзар, лікар, монастир, перевір, секретар, тюрма, школяр, Харків, царка* (від царьок).

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** і перед суфіксом **-ськ-(-ий)**: *кінчик, промінчик, менший, тонший, Уманичина; волинський, громадянський*, але: *бриньчати, доньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо є **ь** у їхніх твірних основах між буквами на позначення приголосних: *бринькати, донька, нянька*.

3. Після всіх букв на позначення приголосних, крім **л**, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: *Бершадь – бершадський, вінця, дзвякнути, Прип'ять – прип'ятський, радість, щастя*, але: *різьбяр* (і *різьбар*), *тьмяний* і похідні від них: *різьбярство, тьмяність*.

Примітка. Коли **ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку **ь** немає, то й в інших відмінках його не пишемо: *кулька – кульці, дівчинонька – дівчиноньці, письмо – (на) письмі, редька – редьці*, але: *галка – галці, гілка – гілці, сторінка – сторінці, пасмо – (у) пасмі*.

4. Після **л** в іменникових суфіксах **-лн-(-о), -илн-(-о)**: *держално, пужално, ціпилно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **ь** пишемо *держальце, пужальце* та ін.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *буття, волосся, галуззя, гіллястий, життя, каміння, лється, приладдя, сіллю*.

6. Після букв **д, н, т** перед суфіксами **-ченк-(-о), -чук, -чишин**: *безхатченко, Панченко, Радчук, Гринчишин*, але після **л** пишемо **ь**: *Гальченко, Михальчук*.

7. Після букви **ц** у деяких вигуках (звуконаслідувальних словах): *бац, буц, гоц, клац*, а також у кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц, палац, паяц, Суец, шприц*.

Пам'ятайте, що роздільність вимови попереднього твердого приголосного перед звуками, переданими буквами **я, ю, є, ї**, на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять*,

п'є, рум'яний, (на) тім'ї, жираф'ячий, мереп'янський; В'ячеслав, Максим'юк.

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзвякнути, духмяний, мавпячий, медвяний, морквяний, різдвяний, свято, тьмяний, цвях*, але: *арф'яр, верб'я, торф'яний, черв'як*. Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокоренових словах без префікса: *зв'язок, зв'ялити, підв'язати, розм'якнути, сп'яніти*.

2. Після **р**: *бур'ян, матір'ю, кур'єр, (на) подвір'ї; Валер'ян, Мар'яна*.

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, рє** означають сполучення пом'якшеного **р** із наступними **а, у, є**: *буряк, рябий, рюмсати, крюк; Рєпнін;*

3. Після **к** у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янюк, Лук'янець*.

4. Після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'ядерний, без'язикий від'їзд, з'єднаний, з'їхати, з'явитися, напів'європейський, об'єм, пан'європейський, під'їхати, під'юдити, роз'юшити; дит'ясла, камер'юнкер, Мін'юст*.

ТЕМА 4.4. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Правопис префіксів.
2. Правопис іменникових суфіксів.
3. Правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів.
4. Правопис дієслівних суфіксів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Уставте в словах пропущені букви **є** або **и**. Поясніть орфограми.

Пр..бігти, пр..велебний, пр..вразий, пр..гадав, пр..гіркий, пр..гнати, пр..гнобив, Пр..дніпров'я, пр..добре, пр..зирство, пр..крашена, пр..літ, Пр..мор'я,

пр..мотаний, пр..мудрість, пр..непорочна, пр..подобний, пр..снився, пр..стол, пр..ступив, пр..тісно.

Завдання 2. Утворіть від іменників прикметники за допомогою суфіксів **-ов, -ев (-єв)**. Поясніть уживання суфіксів.

Вишня, гай, груша, дуб, емаль, івасі, ірис, кварц, куш, насіння, нікель, нуль, овоч, олівець, плече, полудень, ранець, реєстр, річ, роль, рубець, тінь, тюль, ялинка, ялівець.

Завдання 3. Від поданих слів утворити іменники – назви осіб за місцем проживання чи національністю. Виділити суфікси, пояснити їх правопис і вживання.

Біла Церква, Білопіль, Бобрик, Болгарія, Буча, Велика Писарівка, Вінниця, Глухів, Італія, Канада, Київ, Конотоп, Луцьк, Львів, Німеччина, Полтава, Польща, Путивль, Ромни, Суми, Трускавець, Тучне, Харків, Чернівці, Чернігів, Шостка, Ямпіль.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Префікс **з-** перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *сказати, спалахнути, стовкти, сфотографувати, схилити*. Перед усіма іншими буквами пишемо **з-** (зрідка **із-**): *збавити, звести, зжитися, ззирнутися, зсадити, зціпити, зшиток; ізжовкнути, ізнов, ізсередини*.

Префікс **з-** (**с-**) уживаємо переважно перед коренем, що починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зекономити, зігнорувати, зорієнтуватися, зумовити; зскрібати; скласти, скріпити* та ін.

Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо префікс **зі-**: *зібгати, зігнути, зіграти, зідрати, зізнатися* та ін.

Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + й: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* та ін.

У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-, зо-**: *зігрівати і зогрівати, зімлівати і зомлівати, зіпрівати і зопрівати, зітліти і зотліти*.

2. У префіксах **без-, від- між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-**

кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим приголосним не змінюємо: *безкорисливий, безкрайї; відкриття, міжпланетний; надпотужний; обтрусити; передплатити; підтримка; понадплановий; розтягнути, розчин.*

3. Префікс **пре-** вживаємо в якісних прикметниках і похідних від них прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегарний, презавзятий, прекрасний, премудрий, пречудово*, а також у словах *презирливий, презирство* та словах старослов'янського походження *преосвященний, преподобний, престол.*

Префікс **при-** пишемо:

а) у дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибігти, приборкати, приборкувати, привабити, прикрутити, пришивидшити, приборканий, приборкований, привабливий, прикручений, пришивидшення;*

б) в іменниках і прикметниках, що вказують на просторове прилягання: *пригірок, приярок, прибережний, прикордонний;*

в) у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристаркуватий.*

Префікс **прі-** зберігся тільки у словах *прізвисько, прізвище, прірва.*

4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважливий, архімільйонер, архіскладний.*

Примітка. У назвах церковних звань, титулів і чинів можна вживати префікси **архи-** та **архі-**: *архимандрит і архімандрит, архиєрей і архієрей, архистратиг і архістратиг* та ін.

5. Голосний **и** у префіксі **анти-** та голосний **і** префіксі **квазі-** не зазнають змін: *антиалкогольний, антиаргумент, антиестетичний, антиядерний; квазіглобальний, квазіобертання, квазіоптика, квазістійкість, квазічастинка.*

Правопис іменникових суфіксів

1. В українських суфіксах **-ик,-ник /-івник, -льник** пишемо **и**: *братик, вузлик, колядник, мрійник, наставник; газівник, регулювальник, уболівальник.*

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізняти іншомовні суфікси **-ик, -ік (-ік)**, у яких пишемо **и** або **і (ї)** відповідно до правил уживання **и**

та **і (ї)** в загальних назвах іншомовного походження: *історик, медик, романтик, фізик*, але: *академік, механік, прозаїк, хімік*.

У суфіксі **-льник** після **л** перед **н** завжди пишемо **ь**: *волочильник, мастильник, полільник, постачальник, уболівальник*.

2. У суфіксі **-ив(-о)**, що називає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *вариво, добриво, куриво, меливо, мереживо, місиво, морозиво, паливо, печиво, прядиво*.

3. В усіх словах із суфіксами **-аль, -ень, -ець -тель** пишемо **ь**: *коваль; велетень, учень; борець, переможець; здатність; вихователь, любитель*.

4. За допомогою суфіксів **-к(-а), -иц(-я), -ин-, -ес(-а)** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к(-а)**, бо він поєднуваний із різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, студентка, фігуристка* та ін.

Суфікс **-иц(-я)** приєднуємо до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадиця* та **-ень**: *учениця*.

Суфікс **-ин(-я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчиня, плавчиня, продавчиня* і приголосний: *бойкиня, майстриня, лемкиня*.

Суфікс **-ес(-а)** рідковживаний в українській мові: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

5. Суфікси **-нн(-я), -інн(-я), -енн(-я)** пишемо з буквами **-нн-**.

Суфікс **-нн(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я)**: *гукати – гукання, гуляти – гуляння, зростати – зростання, сприяти – сприяння*.

Суфікс **-інн(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, утворених від дієслів із голосними основи **и, і**: *бурити – буріння, горіти – горіння, носити – носіння, ходити – ходіння, шарудіти – шарудіння*.

Суфікс **-енн(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *звернення, напруження, піднесення, удосконалення*.

6. Суфікс **-инн(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають збірні поняття: *бобовиння, гарбузиння, картоплиння, павутиння*.

7. Суфікс **-ен-(-я) [-єн-(-я)]** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають малих істот: *вовчєня, гусєня, совєня, чаєня*.

8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок (-єчок), -ечк-(-а) [-єчк-(-а)], -ечк-(-о) [-єчк-(-о)]** пишемо **е (є)**: *мішечок, краєчок, діжечка, копієчка, Марієчка, річечка; віконечко, словечко, яєчко*.

Ці суфікси потрібно відрізнати від суфіксів **-ичок, -ичк-(-а)** у словах на зразок *ножичок, травичка*.

9. Правопис суфіксів **-єнк(о), -єнк(о), -єньк(о, а), -єньк(о)** залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-єнк-(-о) [-єнк-(-о)]** вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Адаменко, Кравченко, Мусієнко, Олексієнко*, зрідка – у загальних назвах: *безбатченко, коваленко*; суфікс **-єньк-(-о, -а) [-єньк-(-о)]** – для утворення пестливих назв: *батенько, кониченько, серденько, ніженька, тополенька*.

10. За допомогою суфіксів **-иськ-(-о) [-їськ-(-о)], -ищ-(-е) [-їщ-(-е)]** утворені слова з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного – **ї**: *дівчисько, хлопчисько; гноїсько; вогнище, побоїще*.

11. Суфікс **-ович** уживаємо для утворення чоловічих імен по батькові: *Вікторович, Васильович, Іванович, Микитович, Олексійович, Юрійович*.

Примітка. Від особових імен *Ігор, Лазар*, які належать до іменників м'якої групи на **-р**, утворюємо чоловічі імена по батькові *Ігорьович, Лазарьович*.

Суфікс **-івн-(-а) [-ївн-(-а)]** вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен на приголосний і на **-й**: *Борисівна, Василівна, Ігорівна; Валеріївна, Гордіївна, Сергіївна, Юріївна*.

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмович (і Кузьмич), Кузьмівна; Лукич, Луківна; Миколайович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савович (і Савич), Савівна; Хомович (і Хомич), Хомівна; Якович, Яківна*.

Примітка. В основі особового імені чергується **і** з **о** в імені по батькові:

Антін – Антонович, Антонівна; Федір – Федорович, Федорівна.

12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк-(-а)**: *голівка, долівка, ножівка, полівка, спиртівка, частівка, шалівка, шихтівка.*

У деяких іменниках маємо суфікс **-овк-(-а)**: *головка (капусти), духовка.*

13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрямих відмінках випадає: *вершок, гайок, кийок, кілок, лужок, стручок.*

Після букв на позначення м'яких приголосних перед суфіксом **-ок-** пишемо **ь**: *деньок, пеньок.*

14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадир, касир, командир; бандурист, пейзажист, хорист; класицизм, романтизм, педантизм, тероризм.*

І пишемо після інших приголосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм**: *банкір, пломбір; ідеаліст, піаніст, романіст; модернізм, реалізм*, а також у словах, утворених від українських коренів: *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін.

Після голосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм** пишемо **ї**: *конвоїр, ліцеїст, героїзм.*

Правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів

1. За допомогою суфікса **-н-(-ий)** від іменникових і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *влучний, дружний (спів), західний, згубний, мільйонний, народний, принадний, природний, холодний.*

Суфікс **-н-(-ий)** – один з основних прикметникових суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний* та ін.

Суфікс **-н-(-ий)** уживаємо в небагатьох прикметниках (переважно відносних): *братній, всесвітній, давній, житній, крайній, літній, майбутній, незабутній, освітній, пізній, ранній, самобутній, суботній, хатній* та ін.

Суфікс **-н-(-ий)** – типовий для всіх прикметників відприслівникового і відіменникового походження, що мають перед цим суфіксом **ж, ш**: *ближній, вчорашній, давнішній, дружній* (‘потиск руки’), *зовнішній, мужній, прийдешній,*

ранішній, справжній, сьогоднішній, тутешній, художній, але потужний.

2. Після букв **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іншомовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(-ий)**: *демократичний, синтаксичний, історичний*, після інших приголосних – **-ічн-(-ий)**: *академічний, археологічний, географічний, ідилічний*, після голосних – **-їчн-(-ий)**: *прозаїчний*.

3. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *мама – мамин, Ганна – Ганнин, Катря – Катрин, свекруха – свекрушин, тітка – тітчин*, після голосних – **-їн**: *Зоя – Зоїн, Марія – Марїїн, Соломія – Соломіїн*.

4. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-(-ий)**: *бджолиний, голубиний, горобиний, качиний, орлиний*; після букв, що передають голосний, та апострофа – **-їн-(-ий)**: *зміїний, солов'їний*.

5. Ці прикметникові суфікси вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-(-ий)** пишемо після букв, що позначають приголосні: *барвистий, голосистий, іскристий, перистий* (але *перістий* – рябий), *променистий*; суфікс **-їст-(-ий)** – після букв на позначення голосних: *вибоїстий, гноїстий, оліїстий, троїстий*.

6. Суфікс **-ев-(-ий)** уживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного **і** в яких наголос падає переважно на основу слова: *березневий, грушевий, овочевий*.

Якщо перед суфіксом **-ев-(-ий)** стоять букви на позначення приголосних **н, т** та **й**, тоді пишемо **-єв-(-ий)**: *значеннєвий, мисленнєвий, життєвий, поняттєвий, суттєвий; алюмінієвий, дієвий, калієвий*.

Суфікс **-ов-(-ий)**, незалежно від наголосу, уживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, що передає твердий приголосний: *вітровий, казковий, кварцовий, палацовий, святковий, службовий*.

Суфікс **-ов-(-ий)** пишемо у прикметниках, що мають перед ним букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш**), м'яких приголосних або **й**, причому в них наголос падає на закінчення: *біржовий, речовий, грошовий, дощовий; нульовий, стильовий; бойовий, гайовий, крайовий*.

За цими правилами пишемо суфікси **-ов-**, **-ев-** (**-єв-**) у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду:

а) суфікс **-ов-** уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду твердої групи: *батько – батькова, батькове; майстер – майстрова, майстрове; Петро – Петрова, Петрове;*

б) суфікс **-ев-** (після голосного **-єв-**) уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *Андрій – Андрієва, Андрієве; кобзар – кобзарєва, кобзарєве; пісняр – піснярєва, піснярєве; скрипаль – скрипалєва, скрипалєве.*

Голосні **о**, **е** суфіксів **-ов-**, **-ев-** (**-єв-**) чергуються з **і** в закритому складі: *Василєва – Василів, майстрєва – майстрів, Олексієва – Олексіїв.*

7. Суфікс **-уват-(-ий)**, а після букв на позначення м'яких приголосних звуків – **-юват-(-ий)**, уживаємо у прикметниках для вираження неповного ступеня вияву ознаки: *білуватий, горбуватий, круглуватий, синюватий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *дуплуватий, злодійкуватий, остюкуватий, піскуватий.*

Суфікс **-оват-(-ий)** із наголошеним **о** маємо в небагатьох прикметниках: *плисковатий, стовбоватий.*

Суфікс **-овит-(-ий)** уживаємо у прикметниках для передання високого ступеня вияву ознаки: *гордовитий, грошовитий, талановитий.*

Дієслівні суфікси

1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс **-ува-(-юва-)**: *керувати, міркувати, гостювати, лікарювати, учителювати.*

У віддієслівних іменниках і дієприкметниках пишемо **-ува- (-юва-)** тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викручувати – викручування, викручуваний; підсинювати – підсинювання, підсинюваний.*

Якщо в дієприкметникові і зрідка у віддієслівному іменникові наголос падає на перший голосний дієслівного суфікса, то пишемо **-ова- (-ьова-)**: *друкований, мальований, підпорядкований, риштований, риштовання* (предметне значення), *упакований, упакування* (предметне значення).

2. Суфікс **-овува-(-ьовува-)** вживаємо в дієсловах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, якщо перший голосний його наголошений: *завойовувати – завойовування, завойовуваний; скуповувати – скуповування, скуповуваний.*

3. В українській мові дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі буквосполучення **-ir-**, утрачають його в похідних від них формах: *дотувати – дотований, дотування; загітувати – загітований; закомпостувати – закомпостований; зареєструвати – зареєстрований; конструювати – конструйований, конструювання; лобіювати – лобійований, лобіювання.*

Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо **-ір-**; після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** – **-ир-**, що поєднуються з дієслівним суфіксом **-ува-**: *буксирувати (бо є буксувати), парирувати (бо є парувати), репетирувати (бо є репетувати).*

Суфікси **-ірува-, -ирува-** пишемо в поодиноких дієсловах: *драгірувати, котирувати, лавірувати, марширувати, пікірувати, третирувати, солірувати.*

ТЕМА: ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Правопис складних іменників разом та через дефіс.
2. Особливості правопису складних прикметників.
3. Основні правила написання складних прислівників та прислівникових сполучень.
4. Правопис складних і складених географічних назв.
5. Правила написання прикметникових форм від складних географічних назв.
6. Правопис прийменників, сполучників та часток.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Запишіть складні слова (або словосполучення), знявши ризик. Поясніть написання разом, окремо, через дефіс.

Багато/водний, бізнес/план, блідо/рожевий, блок/система, Верни/гора, далеко/далеко, день/другий, думає/гадає, етно/гурт, євро/зона, жовто/блакитний, Івано/Франківськ, зерно/збиральний, історико/філологічний, кібер/машина; криваво/червоний, лісо/степ, людино/люб, медо/збір, мета/мова, молочно/кавовий, на/в/перейми, на/в/простець, на/в/проти, народно/пісенний, на/швидко/руч, перекоти/поле, пів/відра, пів/Європи, пів/острів, пів/України, пів/ями, пів/ящика, плаче/ридає, полу/кіпок, полу/мисок, поп/гурт, поп/музика, прес/конференція, псевдо/Фауст, П'яти/хатки, Рава/Руська, ракета/носій, сніжно/білий, сорока/річчя, спів/товариство, темно/зелений, туди/сюди, фінансово/економічний, Франкфурт/на/Майні, хата/читальня, швидко/діючий, щиро/сердно, шість/десяти/річчя.

Завдання 2. Від поданих словосполучень утворіть, де можливо, складні іменники і прикметники. Поясніть правопис.

Видобувати золото, вище зазначити, дробити лід, Європа і Азія, заготівля льону, знати край, знати мистецтво, збирати зерно, знавець мови, Західна Україна, короткий час, красно мовити, креповий сатин, кривавий і червоний, круті гори, культура і побут, легко розчиняти, лікувальний і профілактичний, лікувати кумисом, ломити камінь, мало вимагати, медичний і хірургічний, між ріками, насаджувати ліс, очистити льон, охолоджувати повітря, падає листя, Південна Осетія, подібний до крил, подібний до купола, різати метал, 55 літ, 23 метри.

Завдання 3. Згрупуйте слова відповідно до правил правопису слів разом, із дефісом, окремо. Сформулюйте правила.

Авіарейс, аерометод, бізнес-проект, геополітика, економклас, блок-система, штабскапітан, піваркуш, псевдо-ФОП, архіскладний, інтернет-послуга, напівпільма, акватехніка, південь, псевдонаука, полумисок, смарткарта, півкуля, компакт-диск, архідиякон, пів літра, соціосфера,

фітотерапія, фолкгурт, іншодумець, фонозапис, пів України, іновірець, півобертіншовірець, крекінг-процес, пів Києва, інакодумець, лжеспророк, напівмавпа, лжесвідок, пан-Європа, пів міста, топмодель, мультимільйонер, блищовини, півовал, гіпермаркет, екстраклас, веб-API, лейбгвардієць, оберлейтенант, нанокomp'ютер, мідіодяг, мікрохвилі, піар-акція, мініблок, полімотивація, преміумклас, супермаркет, топменеджер, пів відра, флешінтерв'ю, антивірус, віцеконсул, ексміністр, контрадмірал, контрудар; унтерофіцер, напіваавтомат, напівімла, пів яблука, полукіпок, пів аркуша, півколо, півлітра, бодіарт, півзахист, вебсторінка, півмісяць, ультрамодний, допінг-контроль, інтернет-видання, біоцикл, максіодяг, напівправа, піар-кампанія.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Складні слова можна утворювати з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних і без них.

Складні слова зі сполучними голосними О, Е (графічно – Е та Є)

1. Коли перша частина складного слова – прикметник твердої групи, тоді вживаємо сполучний звук **о**: *важкоатлет, чорнозем, яснозорий*.

Якщо перша частина складного слова – прикметник м'якої групи, тоді перед **о** пишемо **ь**: *верхньолужицький, давньоруський, задньоязиковий*.

2. Коли перша частина складного слова – основа іменника, числівника або займенника, тоді сполучним звуком буває:

1) **о** після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водозабір, Водохрестя, грушоподібний, дощомір, душогуб, кашовар*;

2) **о** в числівниковій основі **дво-** перед наступним приголосним, голосним і **й** у прикметниках та іменниках: *двовимірний, двоелектродний, двоєдиний, двоосьовий, двоярусний, двобій, двоголося, двоєборство*;

3) **е** після м'якого приголосного (неповдовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: *бурелом, землемір, землетрус, киснетерапія*, а в деяких словах – і після шиплячого: *дружелюбний, ножетримач, овочесховище*, але

традиційно: *конов'язь, коногін, костогриз, костоправ, повітродув*;

4) **е** після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою **є**: *боєздатність, життєздатний, життєпис, краєзнавство, націєтворення*.

3. Роль сполучного звука у складних словах виконують також:

1) останній голосний першого невідмінюваного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о, а**: *автовокзал, відеозапис, Європарламент, Євросоюз, медіалінгвістика, медіастилістика*;

2) голосний, яким закінчується перше слово:

а) **и**: *всюдихід, триатомний, чотирибальний, семиденний*;

б) **е**: *морепродукти, сонцестояння*;

в) **а** (графічно **а і я**): *кількаповерховий, кількаразовий, сорокарічний, сім'япровід*;

г) **о**: *дев'яносторічний, стометровий, сторіччя*;

г) **у** (графічно **ю**): *двоюрідний, троюрідний*.

Складні слова без сполучного голосного

Складні слова утворюємо без сполучного голосного звука, якщо:

1) перша основа закінчується на приголосний: *Болград, Вишгород, Миргород, Новгород, крайнебо, південь, хлорбензол, хлорвініл; -ох*, що є закінченням родового відмінка числівників *два, три, чотири* в порядкових числівниках і співвідносних із ними іменниках: *двохсотий, трьохтисячний, чотирьохмільярдний; двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя*;

2) першу основу скорочено до приголосного: *артполк, будмайданчик, драмтеатр, завкафедри, літстудія, медзаклад, міськрада, педуніверситет*.

Правопис слів разом і з дефісом

Разом пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них: *адмінресурс, академвідпустка, багатвечір, держмито, елітжитло, епідемситуація, інвалюта, інформцентр, Кабмін, Святвечір, штрихкод*;

2) слова з першими часто вживаними іншомовними частинами на

голосний і приголосний: **абро-, авіа-, авто-, агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-** (перед голосним), **веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-** та ін.: *авіарейс; аерометод; акватехніка; біоцикл; бодіарт, вебсторінка; геополітика; економклас; етногурт; єврозона; кібермашина; метамова; попгурт, попмузика; пресконференція; псевдонаука; смарткарта; фітотерапія; фолкгурт*, так само пишемо слова з питомими українськими частинами **іно- (іншо-, інако-), лже-:** *іновірець, іншовірець, іншодумець, інакодумець; лжепророк, лжесвідок.*

Примітка. Якщо іншомовні частини приєднані до власної назви або аббревіатури, то між ними ставимо дефіс: *пан-Європа, псевдо-Фауст; веб-API;*

3) слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін.): **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, нано-, мульти-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-:** *архіскладний, архидиякон; бліцновини, гіпермаркет; екстраклас; максіодяг; мідіодяг; мікрохвилі, мініблок, нанокомп'ютер, полімотивація, преміумклас; супермаркет, топменеджер, топмодель; ультрамодний; флешінтерв'ю.*

Примітка 1. У частинах **максі-, міді-** кінцевий **і** перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *максімода, максісукня, мідімода, мідіспідниця.*

Примітка 2. Частина **топ-** із числівниками не поєднувана.

Примітка 3. Якщо такі іншомовні частини приєднані до власної назви або аббревіатури, то їх пишемо з дефісом: *Супер-Шмідт, мікро-ЕОМ, міні-ПК;*

4) слова з першою іншомовною частиною **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабе-, унтер-:** *антивірус; віцеконсул, ексміністр, контрадмірал, контрудар; лейбгвардієць, оберлейтенант, штабскапітан; унтерофіцер.*

Примітка 1. Із власними назвами та аббревіатурами частини **анти-, екс-** пишемо з дефісом: *«Анти-Дюринг»; екс-Югославія; анти-АВН, екс-НДР.*

Примітка 2. У компонента **анти-** кінцевий **и** перед голосним наступного слова не переходить в **і**: *антиелектрон, антиінфекційний, антиінфляційний, антиісторичний, антиокислювач, антиурядовий*;

5) слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: *двадцятип'ятиповерховий, двобічний, півтораметровий, сорокарічний*.

З дефісом пишемо:

1) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію: *писав-писав, робив-робив, ходив-ходив*, або прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки: *білий-білий, багато-багато, далеко-далеко, легенький-легенький, ледве-ледве*;

2) слова, утворені внаслідок поєднання слів-синонімів (*гидко-бридко, зроду-віку, часто-густо*), слів-антонімів (*більш-менш, видимо-невидимо, купівля-продажу*), близьких за значенням слів, що передають єдине поняття (*батько-мати* ('батьки'), *хліб-сіль* ('їжа')); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *великий-превеликий, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки, радій-радісінський, сила-силенна*.

Примітка. Два однакові іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишемо окремо: *кінець кінцем, одним одна, честь честю, чин чином*;

3) слова, що означають приблизність: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра, три-чотири*.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися також і з двох числівників, позначених цифрами, між якими ставимо тире: *3 – 4 дні, учні 8 – 10 класів*;

4) складні вигуки і звуконаслідування, утворені повторенням того самого звукосполучення: *йй-богу, йй-право; гей-гей, дзень-дзелень, кру-кру, ого-го-го*;

5) скорочення з належними до них цифрами: *Ан-124, Ан-225, ЖЕК-9*;

6) числівниково-буквені найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень та ін.: *7-А клас, 10-В клас, будинок № 28-Г, Київ-1*;

7) буквені нарощення на цифри: *90-ті роки ХХ ст., 40-ві роки ХХ ст.; 2-й*

ряд, 2-га програма, 7-ма вистава, 1,5%-й прибуток, 1,5%-ве підвищення;

8) ініціальну аббревіатуру, написану великими або малими буквами кирилиці чи латиниці, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфекція, ВІП-зала, ДНК-аналіз, ДНК-експертиза, е-декларація; пін-код, смс-повідомлення, sms-повідомлення;*

9) дві ініціальні аббревіатури, написані великими буквами: *ВІЛ-СНІД;*

10) слова-терміни, до складу яких входить буква алфавіту: *Т-подібний;*

11) деякі слова за традицією: *карт-блани, статус-кво* та ін.

ТЕМА: ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Граматичний, семантичний, словотвірний принципи вживання великої літери.
2. Велика літера в оформленні тексту.
3. Вживання великої літери для виділення власних назв.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть їх правопис.

(Б,б)іла (Ц,ц)церква, (В,в)еликий (П,п)іст, (В,в)осьме (Б,б)ерезня, 8 (Б,б)ерезня, (Г,г)олова (В,в)ерховної (Р,р)ади (У,у)країни, (В,в)улиця (С,с)ергія (Т,т)абали, (Д,д)ень (Н,н)езалежності (У,у)країни, (Д,д)ень (С,с)тудента, (К,к)иївська (Р,р)усь, (К,к)иєво-(П,п)ечерська (Л,л)авра, (М,м)атір (Б,б)ожа, (П,п)івнічний (Л,л)ьодовитий океан, (П,п)резидент України, (Р,р)ада (Б,б)езпеки ООН, (Р,р)ектор (С,с)умського (Д,д)ержавного (П,п)едагогічного (У,у)ніверситету імені А. С. (М,м)акаренка, (С,с)осюра лірика, (С,с)получені (Ш,ш)тати (А,а)мерики, (Т,т)ичинівська конференція, (Ш,ш)евченківська премія, (Ш,ш)евченківський стиль, (Я,я)рослав (М,м)удрий.

Завдання 2. Поділіть подані власні назви на групи за правилами вживання великої букви. Сформулюйте ці правила.

Антимонопольний комітет України, Білопільщина, готель «Хрещатик», Всесвітній день преси, Давня Греція, Далекий Схід, День Незалежності України, День української писемності та мови, енциклопедія «Вікіпедія», «Кайдашева сім'я», Києво-Печерський заповідник, Кобзар, комбінат друку «Україна», Круторозий, Багамські острови, Марко Вовчок, Михайлівський Золотоверхий собор, Міжнародний день театру, Німецька державна опера, партія зелених України, Палата мір і вимірювальних приладів, Педагогічне товариство України, Перська затока, Прикарпаття, станція метро «Академмістечко», Сумська міська державна адміністрація, Сумицина, Тарас Григорович Шевченко, Торгово-промислова палата України, Чернеча гора, Чумацький Шлях.

Завдання 3. Утворіть прикметники за допомогою суфіксів **-ів-, -ин-, (-їн-)** чи **-івськ-, -инськ-** від слів, поданих у дужках. Запишіть, вживаючи відповідно велику чи малу букву, поясніть свій вибір. Прикметники узгодьте з іменниками.

(Ахіллес) п'ята, (Базед) хвороба, (Бартолет) сіль, (Гаймор) порожнина, (Галина) донька, (Грінченко) словник, (дівчина) зошит, (Дніпро) вода, (Довженко) повість, (Єгор) внук, (Київ) кручі, (Марія) син, (Микола) дочка, (Моцарт) сонати, (Нобель) премія, (Петро) батоги, (Потебня) читання, (Президент) консультанти, (Прокруст) ложе, (Стус) рукописи, (Суми) дівчата, (Тичина) поезія, (Франко) спадщина, (Шевченко) стипендія, (Шевченко) твори, (Шевченко) традиції.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вживання великої літери пов'язане насамперед з власними назвами, що становлять внутрішньо диференційований клас номінативних одиниць, вживаних для позначення одиничних, виділюваних з ряду інших однотипних об'єктів. До власних імен належать антропоніми, назви географічних об'єктів, міфічних істот і божеств, кличок тварин, назви астрономічних об'єктів, назви об'єктів духовної і матеріальної культури, хрононіми (назви відрізків часу, пов'язаних з історичними подіями) тощо. Підклас власних імен, як відомо, утворює ономастичну лексику, яка протиставляється загальним назвам, або

апелятивам. Орфографічною ознакою апелятивної лексики виступає мала літера. Необхідно наголосити, що між власними і загальними назвами постійно існує взаємодія, яка виявляється в тому, що одиниці одного класу можуть переходити в інший. При цьому орфографічним показником власних назв, сформованих на основі загальних, виступає написання великої літери (*Біла Церква — біла церква, Кривий Ріг — кривий ріг, село Долина — долина*). Загальні назви, утворені внаслідок переосмислення власних, пишуться з малої літери, наприклад: *Кассандра* (пророчиця, дочка троянського царя Пріама) – *касандра* (віщувальниця недолі), *Ватт* (англійський фізик) – *ват* (одиниця виміру потужності струму), *Кюрі* (французький фізик) – *кюрі* (одиниця активності нуклідів у радіоактивному джерелі).

Розрізняють три основні принципи вживання великої літери: граматичний (протиставлення власних назв загальним), семантичний (написання з великої літери загальних назв), словотвірний (вживання великої літери в аббревіатурах).

Правила вживання великої літери опрацюйте за новою редакцією Українського правопису. Особливу увагу зверніть на деякі правила:

1. У назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: *агентство Інтерфакс-Азербайджан, агентство Українські Національні Новини, агентство Франс Пресс*.

2. Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо без родового слова пишемо з малої букви (*твіттер, гугл*); назви з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*пошукова система «Гугл», енциклопедія «Вікіпедія», мережа «Фейсбук», системи обміну повідомленнями «Вайбер», «Телеграм»*); найменування сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО ввела санкції проти Яндекс*).

3. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *голова, декан, директор, міністр, президент, прем'єр-міністр, заслужений діяч мистецтв, лауреат Державної премії України*.

Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних

документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України.*

4. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобілі «Вольво», «Ніссан», «Фольксваген», трактор «Слобожанець»* Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: *«вольво», «ніссан», «фольксваген»* (автомобілі), *«боїнг»* (літак), *«слобожанець»* (трактор).

ТЕМА: ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Приголосні звуки і букви на позначення приголосних у словах іншомовного походження.
2. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних в запозичених одиницях.
3. Голосні звуки і букви на позначення голосних в словах іншомовного походження.
4. Правила передачі дифтонгів та сполучень приголосних в запозичених словах.
5. Вживання апострофа та м'якого знака в іншомовних назвах.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. До поданих висловів доберіть синонімічні запозичені слова. Класифікуйте їх відповідно до правил правопису слів іншомовного походження.

Спортивне зимове змагання з двоєборства; офіційний список певних осіб; внутрішнє переконання людини; винагорода за перемогу; музичний супровід; замський дім, дача; яскраве святкове освітлення; вага товару з упаковкою і без

упаковки; великі спортивні змагання; огляд професійного чи самодіяльного музичного, театрального мистецтва; словесний текст музично-драматичного твору; товариш по службі, навчання; об'єднання людей на основі спільної праці, громадських інтересів; зібрання певних предметів за визначеними ознаками; керівник підприємства, навчального закладу; зображення, що пояснює, доповнює друкований текст; передні приміщення у громадських будинках.

Завдання 2. Від поданих слів утворіть похідні. Поясніть написання похідних слів.

Зразок: Галли – галльський

Андорра, асиміляція, бароко, Будда, Гавана, Галл, Гаронна гот, Дарданелли, Жанна, ілюмінація, Пруссія, Роттердам, тролейбус, Філіппіни, фін.

Завдання 3. На місці крапок поставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Ана..ема, ка..едра, логари..м, ін..екція, пле..р, Дік..інсон, про..кт, фо..є, Со..єр, віл..а, дон..а, барок..о, бел..адона, прем..єр, Мак..артні, бравіс..имо, ван..а, мадо..на, інтермецо..о, Гол..андія, Марок..о, Міс..урі, Мак..ензі, ж..рі, єп..скоп, Ч..лі, С..рія, С..ц..лія, ді..реза, ді..та, інтерв..ю, кар..єра, кан..йон, ф..зеляж, конференс..є, кон..юнктура.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Опрацьовуючи питання правопису слів іншомовного походження, зверніть увагу на основні зміни, що відбулися у написанні слів відповідно до нової редакції Українського правопису (2019):

1. У прізвищах та іменах людей можна передавати звук [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою г (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер*) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою ґ (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Гедрґ, Гете* і т. ін.).

2. Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, ортодокс, ортопедія, театр, теорія; Амальтея, Прометей,*

Таїсія, Текля. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, можлива орфографічна варіантність на зразок: *анафема і анатема, дифірамб і дитирамб, ефір і етер, кафедра і катедра, логарифм і логаритм, міф, міфологія і міт, мітологія; Агафангел і Агатангел, Афіни і Атени, Борисфен і Бористен, Демосфен і Демостен, Марфа і Марта, Фессалія і Тессалія та ін.*

3. Звук **[j]** звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а у звукосполученнях **[je], [ji], [ju], [ja]** буквами **є, ї, ю, я**: *буєр, єті, ін'єкція, конвеєр, плеєр, проєкт, проєкція, суб'єкт, траєкторія, феєрверк, флаєр, фоє; Маєр, Соєр, Феєрбах, Хеєрдал; Гаїті; Гоя, Ісая, Савоя, Хаям.*

4. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андорра, Голландія, Марокко, Міссурі, Ніцца, Яффа; Бетті, Білл, Боттічеллі, Джонні, Мюллер, Руссо, Смоллетт* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андоррець, голландський, марокканець* і т. ін. У загальних назвах, утворених від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват (пор. Ватт), бекерель (пор. Беккерель), гаус (пор. Гаусс).*

Примітка. За усталеною традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсільванія*) або зберігаємо частково (*Міссісіпі*).

5. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук **[k]**, відтворюємо українською буквою **к**: *Стокгольм; Бісмарк, Брокес, Брюкнер, Букінгем, Джексон, Дікенс, Дікінсон, Ламарк.*

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас, Мс** поєднується з основою, що починається на **[k]**, коли це одне слово: *Маккартні, Маккензі, Маккенна, Маккінлі*, а також у загальних назвах, утворених від таких власних назв: *маккартизм* і т. ін.

6. Буквосполучення **ау, оу** на позначення звукосполучень **[au], [ou]** передаємо через **ау, оу**: *аутсайдер, гауптвахта, маузер; Каунас; Клаус.*

У словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **ау** звичайно передаємо через **ав**: *автентичний, автобіографія,*

автор, авторитет, автохтон, лавра; Аврора, Павло. У запозиченнях із давньогрецької та латинської мов, що мають стійку традицію передавання буквосполучення аи через ау, можливі орфографічні варіанти: аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна.

ТЕМА: ПРАВОПИС ПРИЗВИЩ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ НЕУКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

ПИТАННЯ ДЛЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Правопис прізвищ неукраїнського слов'янського походження:
 - а) найголовніші правила передачі голосних та сполучень звуків;
 - б) суфікси слов'янських прізвищ;
 - в) прізвища з прикметниковими закінченнями;
 - г) уживання апострофа та м'якого знака в слов'янських прізвищах.
2. Основні правила правопису географічних назв неукраїнського слов'янського походження.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

Завдання 1. Напишіть українською мовою прізвища і поясніть правопис їх.

Александровка, Амвросиевка, Андреевка, Астафьев, Бердичев, Бестужев, Бецев, Бирюков, Большая Калитва, Васильев, Веселовский, Григорьев, Днепрпетровск, Доброполье, Егоров, Елизаров, Ермилов, Зверев, Ильичев, Константиновка, Купянск, Лесков, Львов, Макеевка, Марьинка, Мостино, Мукачєво, Николаев, Новгород, Огарєв, Печерский, Писемский, Рабочие Городки, Румянцев, Северск, Северский Донец, Семёнов, Симонов, Синицын, Славянск, Слепов, Снежное, Тихомиров, Третьяков, Успенский, Фастов, Ханжонково, Харьков, Цыганков, Чернигов, Черновцы, Щипачёв, Южноукраинск.

Завдання 2. Об'єднайте подані прізвища та географічні назви у групи відповідно

до правил правопису, сформулюйте кожне правило щодо передачі у них російських букв в українському записі.

Александров, Ананьїно, Андреєв, Балашиха, Балашов, Бахчисарай, Березняки, Берьозов, Бєлорєцьк, Борисов, Бугайов, Буєраков, Валуйки, Вересаєв, Вєтлуга, Водоп'янов, Вьяльцев, Грачов, Дем'янов, Дмитров, Єлютін, Єнакієве, Журавльов, Іртиш, Касьяненко, Клин, Клинці, Кузнецьк, Куйбишев, Куніцин, Леонтєв, Липецьк, Миронов, Мірошник, Мічурінськ, Мятлєв, Огарьов, Пенза, Привалов, Пугачов, Рилєєв, Тихомиров, Третьяков, Трублаєвич, Тьолкін, Федоров, Циганков, Ягич.

Завдання 3. Від поданих власних іменників утворіть прикметники. Поясніть їх правопис. З'ясуйте, які морфонологічні зміни відбуваються в прикметникових формах, утворених від географічних назв.

Атлантик-Сіті, Бранденбург, Бург-ель-Араб, Буенос-Айрес, Булонь-сюр-Мер, Гвінея-Бісау, Даугавпілс, Ельзас-Лотарингія, Індокитай, Іссик-Куль, Ла-Мани, Ла-Плата, Нью-Йорк, Рудольштадт, Усть-Каменогорськ, Фолл-Ривер, Франкфурт-на-Майні.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Найголовніші правила передачі голосних та сполучень звуків у прізвищах неукраїнського слов'янського походження розгляньте за таблицею:

Буква в іншомовному прізвищі	Буква у прізвищі українською мовою	Правило	Приклад
Рос. е , пол. іе , болгар., серб. е , чеські е, ê	Е	після приголосних	<i>Александров, Озеров, Бєстужєв, Венгєров, Кузнєцов, Лєрмонтов, Пєтров, Стєпанов</i>
Рос. є	Є	1) на початку слів 2) у середині слів після голосного й при роздільній вимові після приголосного (після ь та апострофа)	<i>Євдокимов, Єгор, Єланський; Бєрдяєв, Буєраков, Вєресаєв, Гуляєв, Аляб'єв, Афанасьєв, Григор'єв;</i>

		3) після приголосних (за винятком шиплячих, р і ц, задньоязикових і глоткового г у суфіксі -єв та у сполученні морфем -єєв російських прізвищ: 4) коли російському е кореня відповідає в аналогічних українських коренях і (тобто на місці колишнього і):	<i>Ломтєв, Медведєв, М'ятлєв; Гордєєв, але: Муромцев, Писарєв, Подьячев, Андрєєв, а також у болгарських: Ботєв, Друмєв та ін.</i> <i>Бєлінський, Звєрєв, Лєсков, Мєстєчкін, Насєдкін, Рєпін, Столєтов, Нарєжний</i>
Рос. є	ЙО	на початку слова, у середині після голосних, а також після губних б, п, в, м, ф , коли є позначає звукосполучення й + о	<i>Йолкін; Бугайов, Окайдмов, Воробїдва, Соловійов</i>
	ЬО	У середині слова після приголосних, коли є позначає сполучення пом'якшеного і м'якого приголосного з о	<i>Алфьоров, Верьовкін, Дьорнов, Корольов, Новосьолов, Семьоркін, Тьоркін.</i>
	Е	У прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен	<i>Артемов, Семенов, Федоров та ін.</i>
	О	Під наголосом після ч, щ :	<i>Грачов, Лихачов, Пугачов, Щипачов</i>
Рос. и	І	на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і ц);	<i>Ігнатов, Ісаєв; Багіров, Гагарін, Дубинін, Малінін</i>
		перед голосним	<i>Жіоно, Тиціан, Ціолковський</i>
	Ї	після голосного й за роздільної вимови після приголосних (після ь та апострофа)	<i>Воїнов, Ізмаїлов, Гур'їн, Ільїн</i>
	И	після дж, ж, ч, ш, щ і ц перед приголосним	<i>Дорожим, Лучин, Чичиков, Гаршин, Шишкін, Гуцин, Щиглов, Цецилін</i>
		у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української,	<i>Борисов, Ботвинник, Виноградов, Кирилов, Кисельов, Миронов,</i>

		російської та інших слов'янських мов	але: <i>Нікітін, Ніколаєв</i> та ін.
		у префіксі <i>при-</i>	<i>Привалов, Пришвін</i>
		у суфіксах <i>-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-</i>	<i>Бєликов, Голик,; Гнідич, Голицин, Радищев</i>
Рос., білорус. ы	И		<i>Крутих, Малицин, Рибаков, Скорина, Циганков, Чернишов</i>

Зверніть увагу, що суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i), -ck(i), -dzk(i), -sk(y), -ck(y)** передаємо відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий)**: *Броневський, Даргомижський, Маяковський, Мусоргський, Островський; Гомулицький, Городецький; Грудзький, Завадзький*; так само з **ь** пишемо російські прізвища на **-ск(-ой), -цк(-ой)**: *Луговський (Луговська), Трубецький (Трубецька)*.

Прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так: **-ый** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая, -яя** – через **-а, -я**: *Бєлий, Островський, Крайній; Бєла, Островська, Крайня*. Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донський, Крутий, Луговський, Полевий, Трубецький*, але *Толстой (Толста)*.

На особливу увагу заслуговують правила написання складних і складених особових імен, прізвищ та похідних прикметників від них.

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі тощо, пишемо окремо, разом і з дефісом.

1. Окремо пишемо:

1) прізвиська й псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Єлена Прекрасна, Іван Волове Око, Річард Левове Серце*, до цього переліку належать і власні назви американських індіанців: *Маленький Вовк, Тупий Ніж* і т. ін.;

2) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джєк*

Лондон, Жорж Санд, Леся Українка, Марко Вовчок, Панас Мирний;

3) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге – родове ім'я, третє – прізвище: *Гай Юлій Цезар, Марк Порцій Катон;*

4) артиклі, прийменники та інші службові слова (**ван, да, де, дер, ді, дю, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) у питомих (неофіційних) та іншомовних особових власних назвах: *Людвіг ван Бетховен, да Вінчі, де ла Куева, ді Вітторіо.*

Примітка 1. Скорочені компоненти прізвищ та імен **Д** та **О** пишемо з апострофом: *Д'Аламбер, д'Артаньян, Д'Обіньє; О'Кейсі, О'Коннор* (але *О. Генрі* – псевдонім письменника); компоненти **Мак-, Сан-, Сен-,** які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишемо з дефісом: *Мак-Клюр, Мак-Магон, Сан-Мартін, Сен-Сімон,* але: *Маккартні, Маккінлі* (як у мові-джерелі).

Примітка 2. У ряді випадків артиклі й прийменники, що входять до складу прізвищ, пишемо разом, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Деліль, Дерібас, Лагарп, Ламетрі, Ла-фонтен, Лесаж, Фонвізін;*

5) слово **дон** ('пан') перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базіліо, дон Педро, дон Хосе.* У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишемо з великої букви: *Дон Жуан, Дон Кіхот.*

Примітка. У загальному значенні слово *донжуан* пишемо разом і з малої букви;

6) складники китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: *Ван Мен, Пак Чівон, Хо Ші Мін.*

Примітка. У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюємо лише останню частину, яка закінчується на приголосні: *Кім Ир Сен – Кім Ир Сена, Хо Ші Мін – Хо Ші Міна, але: Го Можд, Чан Кайші та ін. (незмінювані).*

2. Разом пишемо:

1) українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Горицвіт, Непийвода, Убийвовк;*

2) українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу

яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийвечір, Нетудихата*;

3) українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопол, Кривоніс, Скороход*;

4) слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владислав, Володимир, Мечислав, Ярополк*;

5) складні китайські імена, які завжди стоять після прізвища: *Го Можд, Ден Сяопін, Сунь Ятсен, Тао Юаньмін*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишемо окремо: *Дін Лін, Лу Сін, Цюй Юань, Чан Кайші*.

3. З дефісом пишемо:

1) складні особові імена: *Василь-Костянтин, Жан-Жак, Зиновій-Богдан*;

2) складні прізвища: *Альтаміра-і-Кревеа, Гулак-Артемівський, Жоліо-Кюрі, Квітка-Основ'яненко, Нечуй-Левицький*;

3) імена з кваліфікаційними прикладками: *Іван-царенко, Кирик-мужичок*. Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставимо тире: *Іван – мужичий син, рідше – кому: Іван, селянський син*;

4) арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін.: *Гасан-огли, Кемаль-паша, Мамедзаде, Мехмед-бей, Мірза-хан*, (але за традицією *Чингісхан*). Арабське *Ібн* пишемо окремо: *Ібн Русте, Ібн Сіна, Ібн Фадлан*.

Примітка. Прізвища, до складу яких входять ці компоненти, звичайно пишемо разом: *Багірзаде, Турсунзаде, Керогли*;

5) вірменські прізвища з початковим компонентом *Тер-*, наприклад: *Тер-Казарян, Тер-Ованесян, Тер-Петросян*.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баденкова В. М., Зинякова А. А. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Акцентологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія : навчальний посібник. Миколаїв, 2017. 278 с.
2. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинінець М. Л. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навчальний посібник. Київ : ВЦ „Академія”, 2006. 368 с.
3. Від звука до тексту: Аналіз мовних одиниць різних рівнів: навч. посібн.; за ред. А. А. Силки. Вид. 2-ге, випр. і допов. Суми: Університетська книга, 2013. 348 с.
4. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ : Вища шк., 2002. 439 с.
5. Історія українського правопису XVI–XX ст. : хрестоматія / упорядники В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. 582 с.
6. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / за ред. С. О. Караман. Київ : «Літера ЛТД», 2011. 520 с.
7. Ковтюх С. Л. Сучасна українська літературна мова (Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія) : навчально-методичний посібник. Кіровоград, 2014. 291 с.
8. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Берковець В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка Київ : Знання, 2013. 340 с.
9. Сучасна українська літературна мова: підручник / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. Київ : Вища школа, 2009. 414 с.
10. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.

11. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс [Текст] : навч. посібник для студентів нефілологічних спеціальностей вищ. навч. закладів. Київ : Вища школа, 2007. 823с.

12. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

Інформаційні ресурси:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови – URL: <http://www.slovnyk.net>.

2. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова: Підручник. За ред. А. П. Грищенко. 3-тє вид., допов. Київ : Вища шк., 2002. 439 с. – URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk649258.pdf>

3. Ізборник. – URL: <http://litopys.org.ua>

4. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. За ред. С. О. Караман. Київ : «Літера ЛТД», 2011. 520 с. – URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11333/1/%D0%A1%D0%A3%D0%9B%D0%9C_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf

5. Лінгвістичний портал з української мови. – URL: www.mova.info.

6. Словники он-лайн. – URL: www.rozum.org.ua.

7. Словники України. – URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>.

8. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну "Сучас. укр. літ. мова" / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 413, [1] с. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004002

9. Українська мова : Енциклопедія. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>.